

Gecse Annabella

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI SZÖVETKEZÉSI FORMÁK AZ ELTÉRŐ ADOTTSÁGÚ GÖMÖRBEN ÉS MÁTYUSFÖLDÖN

Konferencia előadásom és jelen tanulmányom témáját olyan kutatási eredményekből merítettem, amelyeknek valójában nem a szövetkezetek, szövetkezési formák vizsgálata volt az alapvető célja. Mind a Mátyusföldön¹, mind Gömörben nagyjából 2001 óta foglalkozom valamelyest a családi gazdaságok jellegzetességeinek, típusainak rögzítésével, az 1989 utáni új lehetőségek és korlátok hatásával. Ennek kutatása során lépten-nyomon felbukkan a szövetkezés mint lehetőség kérdése. Egyrészt a gazdálkodás hatékonysága, mérhető haszna, piackereső lehetőségei, társadalmi megbecsültsége kapcsán, másrészt a múltra – ebben az esetben az 1989 előtti, sokhelyütt ún. tsz-korszakra – való visszaütés állandó kényszere miatt. Minden, a jelenlegi családi gazdaságok miatt megszólított beszélgetőtársam szükségét érezte, hogy az életformaválasztás okait az időrendiséghez igazított gyökerek – következmények koordináták mentén magyarázza. A múlt fogalmába mindenképpen beletartozik a rendszerváltást követő privatizáció, de az esetek nagy többségében a tsz-gazdálkodás korszaka is, főként azok megszűnése miatt, illetve néhány esetben, természetesen a legidősebb korosztálynál, a tsz-szervezés, az 1950-es évek is. A gazdálkodást életformaként választó emberek, családok a szövetkezetekről, azok szerepéről legtöbbször az egész település életlehetőségeit tekintve beszéltek, a jelenből nézve a közelmúltat értékelték azok szerepét és jelenlegi hiányukat.

A két kistáj maximálisan eltérő adottságai ellenére előrebocsátható, hogy a mátyusföldi és gömöri gazdálkodással foglalkozók közös jellemzője, hogy jelenleg a szövetkezésnek még a gondolatát is távol tartják maguktól. Rövid írásomban leginkább arra a kérdésre kerestem választ, hogy honnan, milyen nézőpontból, milyen tapasztalatok birtokában ítélik meg azt a kérdést, mi húzódik a szövetkezés elképzelésének megítélése mögött.

Magyarországon az 1989-ben kezdődő, a mezőgazdaságot is újrarendező időszak mára a kutatás figyelmének fókuszába került. A témával foglalkozó néprajzi (és más jellegű) szakirodalom egy jelentős része köti össze a magángazdaság újraindulását az azt megelőző, a szocialista államrendben megtúrt „háztáji-zással”, a földhöz, a mezőgazdasághoz való kötődés olykor rejtettebb, majd

¹ Mátyusföldi gyűjtésem a Fórum Kisebbségkutató Intézet által szervezett kutatás résztvevőjeként, annak szervezett keretei között végeztem. „A két Szeli a XX. században” című kutatási program több intézmény, kutató bevonásával zajlott. Eredményei az „Alsó- és Felsőszeli a 20. században I.” című kötetben, Szarka László és Tóth Károly szerkesztésében jelentek meg. A kötetben írások „... megélünk – jól élünk – tönkrementünk” címmel szerepel. SZARKA László – TÓTH Károly (szerk.) 2010., GECSE Annabella 2010.

1989-ben újra felszínre kerülő megnyilvánulásaival², nemegyszer a kutatást, több tudományágat egyaránt hosszú ideig foglalkoztató polgárosodás – elmélettel,³ a Szelényi Iván nyomán „harmadik útnak” nevezett magyarországi változattal.⁴ A gazdálkodás létező formái a kutatási eredményeket is meghatározzák: kevés a ma létező és működő szövetkezet, tehát kevés az ezt célzó elemzés is, Magyarországon is, Szlovákiában is. Sokkal nagyobb tere van a családi gazdaságok kutatásának. Számtalan esettanulmány, elméleti – módszertani írásokkal kiegészítve látott napvilágot az utóbbi években.⁵ E tanulmányok állandó közös jellemzőjének tűnik számomra, hogy kiterjesztik figyelmüket az 1989 előtti időszakra, valamint felhasználják ugyan a friss mezőgazdasági összeírások adatait, de inkább hidat képeznek a hivatalos felmérések és a valóság között. A rendszerváltás utáni tulajdonrendezés már önmagában is produkált olyan jelenségeket, amelyek – helyszíni megfigyelés, „terepmunka” hiányában – a hivatalos nyilvántartások előtt rejtve maradnak. Magyarország és Szlovákia csatlakozása az Európai Unióhoz ebben a tekintetben pedig ismét olyan szakasz, amelyben az önmagában is változó gyakorlati gazdálkodás egy új keretbe kénytelen illeszkedni, amelynek azonban (összeírásainak, statisztikáinak) nincs elég „ablaka” ahhoz, hogy a valóság minden szelete és a „papír” mögött, alatt megbúvó arca megmutatkozhassék.

A két általam vizsgált vidék adottságai, a gazdálkodás, a szövetkezés szempontjából fontos jellemzők tekintetében is erősen eltérőek, és ez nem csupán a természeti környezet különbözőségében mutatkozik meg. Gaucsík István kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a magyarországi vidékektől egész Dél-Szlovákiában eltérő múltú szövetkezetek alakításában, működésében már a 20. század első évtizedeiben is markánsak voltak a táji különbségek, a mai Szlovákia területének nyugati részei sokkal nagyobb mértékben voltak érintettek ebben. Gaucsík István Hunyadi Attila megfogalmazását idézi, aki a 20. század eleji szövetkezetalapítási hullámot „középosztályteremtő funkcióval” jellemezte.⁶ Az 1920-as években, az akkori Csehszlovákia magyarok lakta vidékein a szövetkezeti típusok közül a fogyasztási-és hitelszövetkezetek, a mezőgazdasági, ipari, valamint „kulturális” (pl. könyv- és lapkiadó) szövetkezetek voltak a legjellemzőbbek.

„A magyarság, mivel a déli agrárvidéken többen élt, és köreiben tovább éltek az 1918 előttről eredeztethető öröklött minták, illetve a nagy tapasztalattal rendelkező magyar szövetkezeti vezetők (például Nagy Ferenc) is a mozgalom rendelkezésére álltak, főképpen a fogyasztási szövetkezetek hálózatát tudta sikeresen kiépíteni és fejleszteni. Az első világháború után szlovákiai magyar szem-

² PL. HANN, Chris 2005. , KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika Mária 2005., KEMÉNY Márton 2003.

³ A polgárosodás fogalma, definiálása körül kialakult termékeny vitát áttekintően rendszerezi, tömören összefoglalja Csité András 1997-es tanulmánya. CSITÉ András 1997.

⁴ SZELÉNYI Iván 1992.

⁵ SZILÁGYI Miklós 2002, SCHWARCZ Gyöngyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós 2005.

⁶ GAUCSÍK István 2008. 72.

*pontból ez volt az egyetlen olyan típus, amely töretlen fejlődési ívet tudott felmutatni... .. A legjelentősebb magyar szervezeti hálózatot, a fogyasztási szövetkezetekét, 1925-től a galántai székhelyű Hanza Szövetkezeti Áruközpont alakította ki.*⁷

Gaucsík István, másokra is hivatkozva ugyanitt állapítja meg, hogy talán egyetlen hátránya az volt, hogy csak a magyarok lakta vidék nyugati részére terjedt ki, a középső és a keleti rész teljesen kimaradt belőle. Ahol működni tudott, „...a Hanza-tagság a jövedelmet, a vásárlóerő és az adózóképesség növekedését biztosította, fontos szociálpolitikai kedvezményeket, előnyöket nyújtott, emellett egy új, kisebbségi szövetkezeti identitást is jelentett.”⁸ Ez a jelenség az ország közepére eső Gömört is érintette, de korántsem olyan erővel, amellyel a Mátyusföldet formálta. A következő politikai fordulat, az 1938 körüli időszakban a fogyasztási szövetkezetek számát illetően kiemelkedik a Galántai és a Vágsellyei járás. (Alsó – és Felsőszeli jelenleg a Vágsellyei járáshoz tartozik, de Galántához is olyan közel van, hogy vonzáskörzetébe esik.) 1936-ban a szövetkezetek száma a Galántai járásban volt a legmagasabb, 29, a hatodik volt a sorban a Vágsellyei járás. A tagok számát illetően is hasonló volt helyzet.⁹

*„A nyugat – szlovákiai régió volt a szlovákiai szövetkezeti mozgalom központja. Az 1936-os statisztika szerint az összes fogyasztási szövetkezet 29,2%-a, a tagságának 36,4%-a itt tömörült. A legtöbb magyar szövetkezetet három járás területén találjuk (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai), a legtöbb magyar szövetkezeti tag négy járásban szerveződött (Dunaszerdahelyi, Galántai, Somorjai, Vágsellyei). A tagság tekintetében a magyarok több mint 9 ezerrel szárnyalták túl a szlovákokat. Korabeli szlovák vélemények szerint is a Hanza – irányítás alatt álló szövetkezetek vezetése szakszerű volt és mintagazdálkodást folytattak”*¹⁰

Jóllehet, látszólag nincs köze ennek az időszaknak a rendszerváltás utáni szövetkezeti viszonyok alakulásához, a tereptapasztalatok azt mutatják, hogy a mai gazdálkodás gyökerei sok esetben idáig nyúlnak vissza, a gazdálkodók tapasztalataikat ebben a keretben is értelmezik. Az 1938-cal záruló korszak néhány jellegzetessége párhuzamával találkozunk az 1989 utáni Csehszlovákiában, de inkább a már önálló Szlovákiában. A vállalkozói környezetet és aktivitást vizsgáló tanulmányában Lelkes Gábor megállapította, hogy gyakorlatilag minden vállalkozástípus – Dél-Szlovákia-szerte – leképezi a nyugat – keleti lejtőt. A Dunaszerdahelyi járásban 66 lakosra jut egy vállalkozás, ez a legmagasabb dél – szlovákiai érték, míg a legalacsonyabbat a Rimaszombati és a Nagyrőcei járás – tehát az egykori Gömör – mutatja. Fontos hozzáfűzni, hogy az északi részhez viszonyítva Dél – Szlovákia egységesen lemaradást mutat.¹¹ A magángazdaságokat is ez a tendencia jellemzi. 2007-es adatok alapján, Lelkes Gábor szerkesztett adatsoraiból válogatva a következőket látjuk:

⁷ GAUCSÍK István 2008. 77.

⁸ GAUCSÍK István 2008. 78.

⁹ GAUCSÍK István 2008. 79.

¹⁰ GAUCSÍK István 2008. 79.

¹¹ LELKES Gábor 2008. 5.

A magángazdák számának alakulása az egyes járásokban¹²

ÉV	Vágsellyei járás	Rimaszombati járás	Nagyrócei járás
2001	207	622	82
2002	210	627	76
2003	216	414	54
2004	209	409	49
2005	198	387	46

Ugyanitt összegzi a szerző, hogy Dél- Szlovákiában „...az egyéni vállalkozások 5,3%-a magángazdaként tevékenykedik (szám szerint 4666, ami az országban tevékeny magángazdák 49,3%a). Országos viszonylatban a magángazdák részaránya 2,6%.¹³ A mezőgazdaságot, annak szövetkezési formáit is erősen érintő kis- és középvállalkozói szféra országos helyzetét úgy ítéli meg, hogy szlovákiai magyarokként szenvednek ezek a vállalkozók hátrányokat. Egyik okként említi, hogy a szlovákiai magyar vállalkozók a szlovákiai szlovák vidékeken élőkhöz képest kevésbé jól informáltak. (Ezt a jelenséget 1998 előttről eredezteti, amikor a vállalkozási formát támogató intézményrendszer, a kifejezetten magyarelles kormányzás alatt kialakult. Ezt erősítette, erősíti az információáramlás csatornáinak egyre erősebb eltolódása az internet felé, amelyeknek szempontjából a teljes déli régió elmaradott. Sem a gazdasági környezet, sem az ott élők képzettsége nem lehetőségteremtő, hanem inkább visszahúzó erő.) Másik okként a vállalkozások jellegét említi, ugyanis azok nagyrészt manuális munkára tudnak csak épülni, alacsony az értékképző funkciójuk. (Ez is az 1990-es években gyökerezik, főként abban, hogy a privatizációból a szlovákiai magyar vállalkozók nem kis része kimaradt.)¹⁴

Ilyenek tehát – nagyvonalakban – a két vizsgált vidék gazdasági adottságai.

Gömör

Az egykori Gömör megye általam vizsgált vidékén – a Rimaszombat–Tornalja közötti részének déli sávjában – napjainkban gyakorlatilag kétféle szövetkezési forma fordul elő a mezőgazdaságban. Az egyik a „régí”, tehát a szocializmus idején keletkezett szövetkezetek továbbélő formája. A munkanélküliséggel, szegénységgel, vállalkozói kedv hiányával – mint láttuk az adatokból – országos viszonylatban is leginkább sújtott vidéken szerencséseknek mondhatók azok a települések, amelyeken így vagy úgy, de működik ilyen „maradvány”. Szlovákiában is, mint Magyarországon, a rendszerváltás előtt szövetkezetként

¹² Forrás: LELKES Gábor 2008. 9.

¹³ LELKES Gábor 2008.11.

¹⁴ LELKES Gábor 2008. 13-14.

működő társulások, kényszertársulások 1989 után vagy hamar megszűntek, vagy többször is átalakultak, működési formát váltottak. Sok szövetkezetet érintett itt is, hogy a benne dolgozók akarata ellenére összekapcsolták azokat másokkal, vagy állami gazdaságokká alakították. Jelen tanulmányban nem térhetek ki részletesebben a működő szövetkezetek vagy egyéb formák gazdálkodásának jellemzőire, mindössze arra van mód, hogy megművelt területük nagyságával valamelyest jellemezzem azokat, saját gyűjtéseim adatai alapján.

Ma ezen a vidéken a legeredetibb formában – ez azt jelenti, hogy csak egyszer kényszerült átalakulásra – a sajoszentkirályi szövetkezet (Poľnohospodárske podielnicke družstvo so sídlom v Králi)¹⁵ működik, 2100 hektáron gazdálkodik, ebből 1900 a szántóföldje, 200 hektár a legelője. A rimaszécsi (Agrodružstvo Rimavská Seč)¹⁶ többször is átalakult, de működése folytonos, ma 2166 hektáron gazdálkodik, amiből 1109 a szántó. Sajólénártfalva szövetkezete is többször átalakult, ma (nem szövetkezeti formában) 1350 hektáron folytat gazdálkodást, amiből 1070 a szántó. Bottovo szövetkezete (Roľnícka spoločnosť)¹⁷ 2500 hektáron gazdálkodik, ebből 2000 a legelő. Ma ez a környék egyik legsikeresebbnek tartott szövetkezete. Érdekessége, hogy egy 1921-ben mesterségesen létrehozott, telepített faluban működik.¹⁸ 2010-ből nézve már beszélhetünk sok évtizedes gazdálkodói tapasztalatokról, de a többi településhez képest ez rövid idő. A tájhoz való másféle viszonyulás nem jelent hátrányt, a nagybirtokból kihalított településterület eltartóképesége máig nem szűnt meg.

Nem szövetkezeti formában, de folytonosan működnek olyan településeken kft-k, mezőgazdasági vállalkozások, amelyek lakosságát nem szippantották el a városok – pl. Méhi (Družstvo podielníkov Včelince)¹⁹. Ezeknek a települések életképességét erősen befolyásoló szerepük van, hiszen azokon belül – az iskolától, óvodától, polgármesteri hivataltól eltekintve – nemegyszer egyetlen munkaadói. Azok a középvállalkozások is ezekhez hasonlóak, amelyek esetében a tulajdonosok személye, mezőgazdaságban töltött évtizedeik jelentik a folytonosságot. Ennek talán legtipikusabb példája Hanva (Agrárius Chanava)²⁰.

A vidék sok településének életében egy olyan nagy mezőgazdasági vállalkozás, mezőgazdasági komplexum játszik szerepet, amely önállóan gazdálkodó szövetkezeteket szüntettet meg – beolvasztással – még az 1970-es években. A ma AGROS néven létező vállalkozás alapját az egykori Bátkai ÁG jelenti, amely 1976-ban kebelezte be a környező települések – Bakti, Baraca, Füge, Dulháza, Nemesradnót, Balogújfalva, Uzapanyit, Rakottyás – szövetkezeteit.²¹

¹⁵ <http://www.zoznam.sk/katalog/Priemysel-polnohospodarstvo/Polnohospodarstvo/Polnohospodarske-druzstva/Banskobystricky-kraj>

¹⁶ <http://www.zoznam.sk/katalog/Priemysel-polnohospodarstvo/Polnohospodarstvo/Polnohospodarske-druzstva/Banskobystricky-kraj>

¹⁷ <http://www.orsr.sk/vypis>

¹⁸ Bottovo az 1921-ben 447,1 hektáros határra telepített Gernyőpuszta (Gerňov) és 264 hektáron gazdálkodó Leánymező (Dievčenské pole) egyesítésével jött létre. SIMON Attila 2008. 236–237.

¹⁹ [//www.slovenskefirmy.sk](http://www.slovenskefirmy.sk)

²⁰ www.gemernet.sk/chanava

²¹ MÁCS József 1986.9.

Nincs most mód hosszabban foglalkozni ezzel, de az említett falvakban ez az erőszakos egyesítés volt a települések népességmegtartó képességének a halálos ítélete. Ezzel függ össze az is, hogy a vidéken a szövetkezeteket, még akkor is, ha erőszakkal hozták létre azokat, sikeres gazdálkodási formának tartják ma is, megszüntetésüket sajnálják, kudarcként élték meg. Ez a gazdaság 1976-ban 7700 hektáron gazdálkodott, ma is ennyit tart nyilván, de 1700 hektárt a tulajdonosok kimérettek, maguk művelik. (Azért nem lehet azt visszaigénylésnek nevezni, mert nem az eredeti tulajdont kapják ilyenkor vissza, mint Magyarországon sem, hanem az aranykorona-értékből ítélt pótföldeket kevesebb darabban.) Ebből a földmennyiségből 4510 ha a megművelt terület, amelynek egy része – 2935 ha – szántó, 1353 ha legelő. A szántó részeként tartják nyilván az 1970-es évek végén telepített, teraszos művelésre beállított gyümölcsöst és szőlőt, amely azonban ma nem terem, nem áll művelés alatt.

A szocializmus idejében gyökerező formák mellett létező másik, mezőgazdaságra épülő, valamennyire szövetkezést igénylő forma a családi gazdaság. Ilyen az életképesebb települések mindegyikén működik – pl. a nemesradnóti P.L. gazdasága, a rimaszécsi G. F.-é, a zádorházi B. Cs.-é, a dulházi S. S.-é. Valamennyinek közös jellemzője, hogy működtetőik a szocializmus évtizedei alatt is a mezőgazdaságban dolgoztak, jellemzően szülőhelyükről sem mozdultak el. A szövetkezés gondolata annyiban érinti őket, hogy a gazdálkodás tulajdonképpen újraéleszti a tágabb körű családot. Elhamarkodott kijelentés lenne ezt a vidék egykori nagycsaládos-hadas jellemzőivel határozott összefüggésbe hozni, de nem biztos, hogy független attól. Ezek a gazdálkodók a szövetkezésnek a kölcsönmunka-formáját is alkalmazzák – a nagy munkák idején. Ám azt, hogy a célszerűség, ésszerűség, a nagyobb haszon, a könnyebb beszerzés miatt szövetkezzenek – a családi és rokonsági kereteken túl – elképzelhetetlennek tartják.

Mátyusföld

A két mátyusföldi település, Alsó – és Felsőszeli szövetkezeteiket tekintve lényegesen különböznek egymástól. Alsószeliben ma is működik a szocializmusban alakult szövetkezet, többszöri átalakulás után, Felsőszeliben megszűnt.

A „szocialista típusú” termelőszövetkezetek 1949-ben alakultak. 1975-ben a két Szeli szövetkezeteit (a hozzájuk tartozó egykori majorokkal és a körtvélyesi szövetkezettel együtt) összekapcsolták. *„A társult gazdaságok a következő összterülettel rendelkeztek: Felsőszeli 2046, Alsószeli 1991, Dögös 421, Körtvélyes 91 hektár. Összesen 4751 ha.”*²²

Alsószeli

Az alsószeli ma (2006-os adat) saját bemutatkozó oldala szerint 1755,4 ha mezőgazdasági területen gazdálkodik, amelyből 276 ha saját tulajdona, 109,5 ha a szlovák állami földalap tulajdona, 207,5 ha-t az egyháztól, 1162,4 ha-t pedig

²² DANAJKA Lajos 1993. 178.

magánszemélyektől bérel.²³ A mai magángazdálkodók ezt a szocializmusban keletkezett szövetkezetet nem tartják pozitív jelenségnek.

Beszédes példája ennek a jelenleg 300 hektáron gazdálkodó P. F. véleménye, indoklása. Saját gazdaságának indításában az is szerepet játszott, hogy nemcsak családi hagyományból, hanem saját szerzett ismereteiből is merít, mezőgazdász a szakmája is. Ugyanakkor nagyon fontos szerepe van a nagyszülői mintának, 1895-ös születésű nagyapjának leginkább. Ő az 1920-as években a szeli gazdákkal közösen, részvénytársaság formában gőzmalmot épített, hogy jobban tudják értékesíteni a termésüket. Ebben nem volt társtalan, sok gazda gondolkodott hozzá hasonlóan, de élére állt ennek a törekvésnek, mikor az egybeesett az országos iparosítási hullámmal. A részvénytársaság fő részvényese a dédnagyapa volt, ügyvezetője a nagyapa. A malmot 1948-ban államosították. A környék legnagyobb malma volt, P. F. emlékezete szerint 24 tonnás teljesítményű. A másik jelenség, amely szövetkezést igényelt, egy Szelitől távolabb eső terület birtoklása volt. Az alsószei gazdáknak Alsóhatáron volt egy 336 hektáros közös legelőjük, sok részre osztva, amelyek közül egy-egy 35–36 ár volt. Természetesen szabályozták a kihajtható számosállatot (500 kg élő állat) és a kaszálható területet. *„Itt érdemes volt állattartással is foglalkozni, a két világháború között működött is, hentes is, konzervgyár is volt Alsószelibe. Adtak is el, de fel is dolgoztak a húsból. Nagyon olajozottan működött a piackeresés, minden árujuknak kialakult a kereslete.”* Amit eladtak, a 20. század elején főleg, azt leginkább Bécsben, kisebb mértékben Pozsonyban. A nagyapa a bécsi tőzsdén kereskedett a liszttel, ezt bizonyosan tudja, és mind a három szükséges nyelvet is beszélte. A Galánta – Érsekújvár – Pozsony – Vágsellye vasútvonal is sokat segített az értékesítésben, ezen Sellye 6-7, Galánta 12 km, onnan már akárhová el lehet jutni. Tehát a földrajzi adottság is előnyére vált a településnek.

1946-ban 200-nál több családot telepítettek ki Alsószeliből, ez meghatározta a gazdálkodást is. *„A húzó réteget elvitték.... ... A szövetkezet, mint elképzelés nem volt idegen és erőltetett Szeliben, csak a kolhoz típus.Ha egy közösség önszántából szerveződik, maga dönti el, hogy mit akar, mi a jó neki, az szövetkezet, de ha jönnek az ukázok, a direktívák, az már nem szövetkezet, az kolhoz.... ...Egyébként a mezőgazdaság alaptermészetéből adódik, hogy a terület növelésével a befektetések hamarabb megtérülnek. A szövetkezet – ha saját akarat hozza létre – ilyen területnövelés, hasznos eljárás.”* Az 1950-es évek szövetkezetei, – P. F. szóhasználatával kolhozai – nem így jöttek létre, Alsószeliben sem, hanem erőszakos módon.

Jóllehet, a szövetkezet működik ma is, ő a negatív tapasztalatai miatt – és meglévő anyagi erejének, szakismeretein alapuló önállóságának köszönhetően – nem tartja magára nézve jelenleg hasznosnak. Gazdaságát három állandó alkalmazottal családja működteti (minden családtag benne dolgozik). Azt azonban látja, hogy még az olyan erős gazdaságnak is, mit az övé, szüksége lenne, legalábbis némely területen az összefogásra. Leginkább a raktározás, tárolás ilyen probléma, amelynek legmegbízhatóbb eleme ma az intervenciósi raktár. Saját magát és más gazdálkodókat is úgy látja e tekintetben, hogy nincs meg bennük –

²³ www.pddsalyby.sk

már nincs meg – az ehhez nélkülözhetetlen bizalom. Ugyanezzel a problémával küzdenek a zöldségtermesztő L-ék, a zöldséget is, gabonát is termeszto Pa.-ék.

Felsőszeli

A szövetkezet Felsőszeliben, 1949-ben viszonylag könnyen jött létre – a belépési szándék tekintetében, ugyanis zömmel az 1947-ben Szelibe költözöttek alapították. A mai helybeli (nem ezekből a családokból származó) szeli gazdálkodók, különösen M. Z. beszélgetőtársam szerint más volt a viszonyuk a földhöz, ugyanis ők csak két évig használták és birtokolták azokat a földeket, amelyekkel be kellett lépniük. A szövetkezeti tagok többsége közülük került ki, amit ez a speciális helyzet is megmagyaráz. Ezek a földek sok esetben nem is valóságos tulajdonként kerültek a szövetkezet használatába. Az áttelepültek „hoztak” is magukkal földet, azaz annyit kaptak az új lakóhelyen is, amennyivel az eredetben rendelkeztek, de emellé ún. „pridel”-t, tkp. juttatott földeket is kaptak az államtól. Ezekért nem fizettek egy összegben, csak valamennyi illetéket. Hosszú idejük volt arra, hogy rendezzék a tulajdonjogot, de miután beléptek a szövetkezetbe, ez már egyáltalán nem állt érdekükben, hiszen nem maguk használták a földeket. *„Ilyen viszonyok között könnyebb volt belépni a szövetkezetbe.”* (Ebből 1991-ben, a tulajdonrendezés során adódtak problémák, amikor az áttelepítési hivatal irataihoz is vissza kellett nyúlni. Ez az egyik oka annak is, hogy a felsőszeli határban sok a nevesítetlen föld. A másik az, hogy sokan elköltöztek 1946–47-ben „fehér lap” nélkül is, leszármazottaik vagy ők maguk ma már, esetleg magyarországi állampolgársággal nem tudják, talán nem is akarják érvényesíteni tulajdonjogukat.) A szövetkezetnek bizonyos szempontból őse volt egy traktorállomás, 1949 körül. Először ez alakult, aztán a szövetkezet része lett.

Korábban gazdaszövetkezet-forma Felsőszeliben nem volt. Ilyen igény talán lett volna a gazdáknál, de a deportálások miatt nem valósulhatott meg. A legnagyobb gazdákat telepítették Csehországba is, Magyarországra is. A szövetkezet vezetői 1949-ben az áttelepítettek közül kerültek ki, de voltak közöttük olyanok, akik Tótkomlóson is nagygazdának számítottak. Tehát voltak gazdálkodói tapasztalataik. Felsőszelivel kapcsolatos emlékeik is voltak, ugyanis idénymunkára gyakran jártak ide, a dögösi Szold-szeszgyárba, de aratni is. Már ideköltözésükkor ismerték a szeli gazdákat az egyes családok gazdasági adottságait. *„Még nagygazdákat is könnyebb volt így beszervezni, ha nem régen kötődtek a földjeikhez.”* A tótkomlósiak választhattak, hová költöznek Csehszlovákia kijelölt helyein belül, tapasztalatból tudták, hogy Szeliben nagyon jó a föld.

Kezdetben a felsőszeli tsz is nehezen gazdálkodott, de hamarosan, már az 1950-es évek első felében igen sikeresre fordult. Ekkorra a falu, mint közösség is kissé összekovácsolódott. *„100-as tehénistálló, sertéstelep épült (ma is működőképes), az 1960-as évek elejére ... már komoly erőt jelentett és megélhetést is a falunak”.* 1975-ben egyesítették a két Szeli, Körtvélyes szövetkezeteit (utóbbi eredetileg Szold – major volt) a Szold – szeszgyár helyén létesült állami gazdasággal. A forma szövetkezet maradt, ettől kezdve 4800 hektáron gazdálkodott.

A szövetkezet nagyon sokáig volt sikeres, de *„...már az 1970-es években olyan beruházásokba kezdtek, amelyekhez hitelre volt szükségük. Ezek a folya-*

matok éppen 1990-re értek be, akkor kellett volna törleszteni, de a fordulat miatt minden bizonytalanra vált. Tehát valójában nem kifejezetten a rendszerváltás tette tönkre, mert a hitelek ettől függetlenül keletkeztek ...”, mégis ez fordította kevésbé sikeresre, majd válságosra a helyzetét. „Nagyon pozitív jelensége volt a településnek, mindenkinek megélhetést biztosított, de a különböző állami „támogatások”, adókedvezmények miatt az egyéni anyagi gyarapodást is viszonylag könnyen tette lehetővé.” Ráadásul – a határok átjárhatatlansága miatt, azért, mert külföldi párhuzamot, mintát tkp. nem is láthattak – az emberek úgy élhették ezt meg, mint egyenesvonalú, nagyon gyors előrehaladást. „Ez a lendület vitte bele a szövetkezet vezetését is a különféle fejlesztésekbe. „Központi” dolgokkal bővítették a szövetkezetet, pl. egy központi műhely, amelyek a többi szövetkezet 1991-es kiválása, önállósulása után a felsőszelei egykori központ „nyakán maradt”. Ez a műhely 12 millió koronát ért, de nem működik.” Más bővítések, új ötletek sem feltétlenül voltak hasznosak, pl. a szőlő. 12 hektáron. 15 asszony dolgozott ezen a területen egész évben, ez nem volt nyereséges. A zöldség is az 1970-es években kezdődött, a szövetkezetben is, a magángazdaságokban is. 1968 után jelent meg a fólia, de ez a szövetkezetre nem volt jellemző, csak a szabadföldi, kertészeti forma. Kb. 20 hektáron működött. Dögös volt az ennek megfelelő terület. (Ma M.Z. ezt a területet műveli, de nem zöldséget, hanem gabonát természet rajta.) A kertészet a palántanevelő üvegházzal együtt a restitúció „áldozata” lett, mert azon a területen érvényesítette a Földalap valamelyik tulajdonos (egy nyitrai vállalat) tulajdonjogi igényét. Az új tulajdonos nem működtet rajta üvegházat sem, kertészetet sem, ez a teljes dögösi major területe.

„A menekülés útja egy kft. lett volna.”

Már a rendszerváltás után nevesítették a szövetkezet vagyont, megkülönböztették a behozott érték, a föld és a ledolgozott évek után járó részeket. Így mérhetővé vált a tagok vagyónrésze. Kapcsolódott ehhez egy másik törvény is, amely megszabta, hogy mi az, amit a tulajdonosoknak ki kell adni. „Aki magángazda akart lenni, annak a földjét azonnal ki kellett adni, olyam formában, ahogyan kérte. Ez még a jól menő szövetkezeteket is alapjaiban rengette meg. A kft. ott játszott (volna) szerepet, hogy amit a szövetkezet kiad, azt a kft. átveszi, és 8 év alatt – kötelezi magát erre – kifizeti a tulajdonos vagyónrészét.” M. Z. is tagja volt az ezzel próbálkozó kft-nek, de nem sikerült megmenteni a szövetkezet maradékát. Az épületekre azonnal rátette a kezét az adóhivatal. A tehenészet működött talán a legtovább, kb. 800 tehénnel, de az ott dolgozók munkamorálja törvényszerűen nem hozhatott nyereséget. „Nem tudták kigazdálkodni azt, amit ki kellett volna fizetni, hanem minden év végén ki kellett venni az alaptőke egy részét, így az fokozatosan fogyatkozott. Adósság nem maradt, semmi és senki nem maradt kifizetetlen, de erre ráment a vagyon. A megkapott vagyónrészrel viszont senki nem tud mit kezdeni. Ha 8 éven keresztül kapta, fokozatosan, főleg nem érezte meg. Sokkal jobb lett volna együtt tartani a vagyont, közösen gazdálkodni. A '90-es évek elején még az állami támogatás is az újként induló farmgazdaságokat segítette. Tetézte a nehézségeket a földalap működése is: a szövetkezet szerződéses alapon bérelte tőle a nevesítetlen földeket, de a szerződést egy idő

után a földalap nem hosszabbította meg. 6-700 hektárnak volt ismert a tulajdonosa, a többi tkp. kihúzták a lábunk alól. A felsőszei földek általában 80-120 000 korona értékűek.”

Azt a szövetkezetet vagy annak maradékát megmenteni akarók végig látták, hogy az állattenyésztés nem viszi előre a szövetkezetet, inkább visszahúzza a földművelést. A felsőszei határban nagyon jó a föld, magas az aranykorona-értéke. Mindig búzát, árpát, kukoricát és cukorrépát termesztettek. A cukorrépa nagyon hasznos volt, a környéken cukorgyár is volt, emiatt is. Általában 100 hektárnyi volt belőle. Az őszi árpával is többször döntöttek országos rekordot, átlagosan 60–70 mázsás hektárhozamok voltak. Búzát is nagyon jól terem, átlagosan 50–60 mázsát hektáronként. Ez valóban átlag, a 80 mázsás is, a 40 mázsás is benne van. Hatalmas volt az állatállomány is, mert nem tudtak annyit termelni, hogy elég legyen az állatok etetésére. Szlovák tarkát tartottak, vágómarhának is, fejősnek is jó volt. Vágómarha mellett még sertést tartottak. *„Külön telepe volt mindennek, a baromfinak is. A baromfitelep a kendergyár helyén volt, a kendergyárat pedig „a harmincnyolcas Magyarország” idején alapították.”*

Önmagában (az 1975-ös egyesítéssel hozzácsatolt részek nélkül) 2500 hektáron gazdálkodott a felsőszei tsz, 50–60 traktora volt, 7 kombájnya, betakarítógépei, 3 silózógépe, répafelszedője, répafejelő, hordozható és húzható gépei, fogsok, ekék, permetezők – a traktorokhoz. Négy pótkocsis teherautója is volt. Nagyon sokat kértek ki ezekből a tulajdonosok.

Abban, hogy a szövetkezet sikeres gazdálkodása ellenére tönkrement, annak is nagy szerepe volt, hogy idővel a fiatalabb generáció jelentette a munkaerőt. *„Itt egyfajta törés következett be, mert ők csak munkahelynek látták a szövetkezetet... .. akik az első, alapító tagok voltak, teljesen másképp viszonyultak hozzá és másképp is dolgoztak benne.... ..A tehenészetet konkrétan ez tette tönkre. Nem tudtak a 10 literes tejhozamon javítani, ez előrejelezte, hogy nem fog sikerülni. Ami elromlott, nem lehet felhozni a régi szintre.”*

A jelenlegi gazdálkodók – M. Z. meglátása szerint, aki maga is érintett ebben – korábbi tapasztalataikat és kapcsolataikat hasznosítják, főleg raktározás tekintetében. Azt, hogy milyen nagy szükség van a raktárra, minden gazdálkodó korábbi tapasztalataiból tudja. M. Z. úgy látja, hogy a mai gazdaságok működtetőit nem motiválták a családi hagyományok. Motiválnák, de ez kevés a működtetéshez. Egy régen 10 hektáros gazda családjának lehet ilyen motivációja, de ma ilyen nagyságon gazdálkodni lehetetlen. *„Sokkal nagyobb szerepe van annak, hogy a szövetkezet romjaiból valamit, pl. egy istállót megvett-e.”* Ahhoz földet szerezni, bérelni könnyebb. Az ő eredeti szakmája is villanyszerelő, de a nagyszülei „kétlovas” gazdák voltak. Ez nem tudta komolyan befolyásolni az ő jelenlegi, 100 hektáros gazdálkodását, kissé mégis része van benne.

A jelenlegi gazdáknak komolyan oda kell figyelniük a gazdálkodásra, nem lehet laza munkaerőkölccsel dolgozni. Kb. 10 gazdából 2 olyan van, aki meggon-
dolta magát, feladta a gazdálkodást. Lényegében a gazdaságok nagyon lassan, de felfelé tartanak. Az uniós csatlakozás, a támogatások javították a helyzetet, gyakorlatilag 800 koronáról 3000-re nőtt a földalapú támogatás. Véleménye szerint pozitív változásokat hozott. A cukorrépa nem volt támogatott, mégis megérte termesztetni. Az is jó lehetőség manapság, hogy vetőmagot, néha mást is hitelez-

nek. Megkönnyíti a tervezést. M. Z. gazdaságába az éves haszon kb. 50%-át kell visszaforgatni, hogy az előzőnél újabb és jobb gépekkel tudjon dolgozni. Ezek nem újak, csak az előzőeknél újabbak. Az új gépek vásárlását nem támogatják. Hitelből venni pedig mégis kockázatos, mert a földek béreltek. Nem terhelheti le az ilyen alapon álló gazdálkodást, mert a földtulajdonosok nem kötnek hosszú távú bérleti szerződést. Európai uniós pályázatok támogatják az új gépek vásárlását, de az önrész, ami hozzá szükséges, szintén nagy kiadás. Külföldi gépeket is lehet és meg is éri venni, vannak, akik ezzel kereskednek. Még ez is túl nagy kiadás. Pl. kombájnt még ekkora földnagysághoz sem biztos, hogy megéri tartani, nem hozza be a hasznot. Esetleg ha bérbe adja, de ahhoz már munkaerő is kell, tehát végeredményben nem éri meg. Inkább saját és családja erejére támaszkodik. A tavalyi (2005) éve pl. úgy végződött, hogy a tiszta haszna annyi volt, mint a támogatás, tehát ha az nem lett volna, nullával zárta volna az évet. „A jól élünk – megélünk – tönkrementünk nagyon közel van egymáshoz... ...Ha '89 után nem kezelték volna a szövetkezeteket szocialista csökevénynek, másképp alakult volna. Abban az időben mintha a felbomlásnak, rombolásnak örültek volna.... Nem maradt meg az a folyamat sem a természetes útján.”

Úgy tűnik, a kulcsszó mindkét tájegység esetében a folytonosság. Gömörben ez úgy ölt alakot, hogy a szocializmus idején alakult formák továbbélése is jobb lenne a felbomlott, mai kuszaságot eredményező viszonyoknál. A két Szeliben a folytonosság hiányát két részben is megsínylik. Ott a szocialista típusú tsz-alapítás megakasztott egy természetesebb szövetkezési folyamatot, egyfajta folytonosságot. Akár az alsószeli, 1920-as években eredő, akár a felsőszeli, kényszerről hasznosra váltó szövetkezeti ötlet mai valóságát tekintjük, mindkettőnek más-más okból kifolyólag, de mégis azonos dolog okozta a vesztét: az egyszer megszakított természetes folytonosság nem feltámasztható.

IRODALOM

DANAJKA Lajos

1993 Felsőszeli története. Községi önkormányzat Felsőszeli.

GAUCSÍK István

2008 A szlovákiai magyar szövetkezeti mozgalom a hálózatépítés és a központoszervezés tükrében (1918–1938). In: Fórum Társadalomtudományi Szemle 2008/3. 71–91.

GECSE Annabella

2010 „... megélünk – jól élünk – tönkrementünk. Gazdálkodási szándékok és lehetőségek a Dudvág menti kistérségben. In: SZARKA László – TÓTH Károly (szerk.): Alsó- és Felsőszeli a XX. században I. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában. Lokális és regionális nomográfiák 6. Sorozatszerk.: LISZKA József. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Komárom, 183–214.

HANN, Chris

2005 Utóparasztok a Futóhomokon: az „egyszerűbb” mezőgazdasági szövetkezetek bonyolult társadalmi öröksége. In: Schwarcz Gyöngyi – Szar-

vas Zsuzsa – Szilágyi Miklós szerk.: Utóparaszi hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, 19–37.

KEMÉNY Márton

2003 Magángazdálkodás Cegléden az 1989-es rendszerváltás után. In: Schoblocher Judit szerk.: Mi leszünk a jövő kultúrakutatói? Öndefiníció az új évezred küszöbén. A Kárpát-medence néprajz és kulturális antropológia szakos hallgatóinak konferenciája. Domaszék, 2001. szeptember 27–30. Fialat Kultúrakutatók Szervezete, 163–215.

KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika Mária

2005 Utóparaszi hagyományok egy mezővárosban. In: Schwarcz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós szerk.: Utóparaszi hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, 75–89.

LELKES Gábor

2008 Területi különbségek a dél-szlovákiai vállalkozói térben. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle 2008/3. 3–18.

MÁCS József

1986 Obor Blžskej doliny. Balog-völgyi óriás. Pozsony.

CSITE András

1997 Polgárosodáselméletek és polgárosodásviták. In: Szociológiai Szemle 3, 117–137.

SCHWARCZ Gyöngyi – SZARVAS Zsuzsa – SZILÁGYI Miklós szerk.

2005 Utóparaszi hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.

SIMON Attila

2008 Telepések és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.

SZARKA László – TÓTH Károly (szerk.)

2010 Alsó- és Felsőszeli a 20. században. I. Társadalomrajz két magyarlakta településről Szlovákiában. Lokális és regionális nomográfiák 6. Sorozatszerk.: LISZKA József. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja – Komárom

SZELÉNYI Iván

1992 Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SZILÁGYI Miklós (szerk.)

2002 Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990-1999. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.

www.dolnesaliby.sk – 2010. október.1-i letöltés

www.gemernet.sk/chanava – 2010. október.1-i letöltés

www.slovenskefirmy.sk – 2010. október.1-i letöltés

www.orsr.sk/vypis – 2010. október.1-i letöltés

www.zoznam.sk/katalog/Priemysel-polnohospodarstvo/Polnohospodarstvo/Polnohospodarske-druzstva/Banskobystricky-kraj – 2010. október.1-i letöltés